

JANINA SARNACKA, MICHALINA KOŁODZIEJSKA

Kształcenie umiejętności pisania opowiadań w klasie III

1. UWAGI WSTĘPNE

Opowiadanie jest formą wypowiedzi stosowaną najczęściej w nauczaniu początkowym. Program nauczania formułuje wyraźnie zakres ćwiczeń przewidzianych na każdy kolejny rok nauki. W wyniku ich stosowania uczeń powinien po ukończeniu klasy III samodzielnie układać i pisać opowiadania złożone z 6 - 10 poprawnych zdań. /1/ Uprzywilejowana pozycja opowiadania w systemie ćwiczeń językowych wynika także z tego, że dzieci w młodszym wieku szkolnym chętnie posługują się opowiadaniem ze względu na jego barwność i żywość akcji. Problemy związane z kształceniem umiejętności komponowania opowiadań znalazły dość obszerne odzwierciedlenie w literaturze metodycznej, przede wszystkim w pracach A. Szycówny /2/, H. Baczyńskiej /3/, J. Rytłowej /4/, R. Więckowskiego /5/ i J. Malendowicz /6/. Ostatnio ukazała się monografia poświęcona tej formie wypowiedzi pióra T. Józwickiego /7/. Opracowania te są bardzo wartościowe i użyteczne, dają bowiem szeroką podbudowę teoretyczną i wiele wskazówek praktycznych. Ich realizacja prowadzić może do różnorodnych rozwiązań szczegółowych, uzależnionych od przygotowania i pomysłowości nauczyciela. T. Józwicki, do-

konując syntezy dorobku metodyki pisania opowiadań, wyróżnia w tym złożonym procesie aż 10 etapów /8/. Nie wszystkie są jednak realizowane w klasach I - III. Niniejsze opracowanie ma na celu ukazanie, jak niektóre z tych etapów, przypadające na okres nauki w klasie III, mogą być realizowane w przeciętnym zespole uczniowskim. Badania przeprowadzono na terenie małego miasta /dawniej siedziba powiatu w woj. tarnowskim/ w nie wyselekcjonowanym zespole klasowym, liczącym 31 uczniów. Praca nad wdrażaniem uczniów do samodzielnego pisania opowiadań została tak zaplanowana, aby poszczególne ćwiczenia dostosowane były do możliwości indywidualnych uczniów. W celu określenia skuteczności kompleksowo ujętego zestawu ćwiczeń, przeprowadzono badania wstępne, określające poziom umiejętności uczniów na początku roku szkolnego, i badania końcowe, ukazujące wyniki całorocznej pracy.

2. POZIOM PRZYGOTOWANIA UCZNIÓW KLASY III DO KONSTRUOWANIA OPOWIADAŃ

Podstawą organizacji pracy nad kształceniem umiejętności pisania opowiadań było rozpoznanie wiadomości i umiejętności, nabytych przez uczniów w klasie I i II. W tym celu na początku roku szkolnego przeprowadzono badania określające poziom gotowości do samodzielnego pisania opowiadań przy pomocy kilku tekstów nauczycielskich. Pierwszy z nich dotyczył podstawowych zasad gramatyki, tj. stosowania znaków interpunkcyjnych i spójników w zdaniach złożonych oraz umiejętności uzupełniania luk w zdaniach rzeczownikami i czasownikami w odpowiedniej formie gramatycznej. Drugi sprawdzian dotyczył rozumienia czytanego tekstu jako umiejętności niezbędnej do pracy na lekcjach języka polskiego. Zadanie uczniów polegało na udzieleniu odpowiedzi na dwa pytania dotyczące treści czytanki. Rozwiązania zadań w obydwu sprawdzianach były punktowane, a ich zestawienie zawiera tabela 1.

Wyniki uczniów są dość wysokie, co świadczy o dobrym opanowaniu badanych umiejętności stosowania znaków interpunkcyjnych. Następne dwa sprawdziany zmierzały do ustalenia poziomu umiejętności w zakresie konstruowania opowiadań oraz wykrycia uczniów, którzy wykazują w tym względzie wyraźne uzdolnienia. Sprawdzian pierwszy polegał na porządkowaniu zdań w rozsypance zdaniowej. Uczniowie otrzymali osiem zdań odnoszących się do sytuacji wziętej z życia klasy, powiązanych związkami przyczynowo-skutkowymi, które należało ułożyć w takiej kolejności, by tworzyły chronologiczną całość. Zadanie to okazało się dość łatwe i zostało rozwiązane poprawnie przez prawie wszystkich uczniów /90,3 %/. Badani uczniowie wykonywali podobne zadania w klasie I i II, dlatego też nie mieli trudności w prawidłowym ujmowaniu zjawisk i łączeniu ich w łańcuch przyczyn i skutków.

Tabela 1

Wyniki badań z zakresu gramatyki i rozumienia tekstu

Rodzaj badanej umiejętności	Liczba punktów			% wykonania zadania
	za poszczególne zadania	uzyskanych przez całą klasę	średnio na 1 ucznia	
Stosowanie znaków interpunkcyjnych	11	256	8,3	75,5
Stosowanie prawidłowych form rzeczowników i czasowników w zdaniach	6	164	5,3	88,3
Stosowanie spójników w zdaniach złożonych	5	137	4,4	88,0
Rozumienie tekstu	10	277	8,9	89,0
Razem	32	834	26,9	84,0

Następny sprawdzian dotyczył umiejętności kompozycyjnych i stylistycznych. Zawierał początek opowiadania, które dzieci musiały dokończyć według własnego pomysłu. W toku analizy i oceny tych opowiadań uwzględniano aspekt gramatyczny, treściowy i stylistyczny. Pod względem gramatycznym zwracano uwagę na liczbę i rodzaj użytych zdań. W wypracowaniach uczniów przeważały ilościowo zdania pojedyncze - ich liczba w całej klasie wynosiła 64 - oraz zdania złożone współrzędnie /łącznie 46 zdań/. Najmniej było zdań złożonych podrzędnie /32 zdania/. Zdania pojedyncze były przeważnie rozwinięte i na ogół poprawnie zbudowane, poza dwoma przypadkami rozpoczynania od "i". W zdaniach złożonych najczęściej używano spójników: "i, ale, że, bo", jednak zdarzało się w nich dość dużo błędów stylistycznych, /71,3 % analizowanych zdań/ wynikających głównie z ubożego zasobu wskaźników łączności. W jednym wypracowaniu wystąpił tzw. "potok składniowy". Analiza opowiadań pod względem treści i formy stylistycznej obejmowała kompozycję i akcję. I tak, za spójność treści uczeń otrzymywał 0 - 2 pkt., za wystąpienie monologu - 1 pkt., za zakończenie opowiadania - 1 pkt., za pomysłową akcję 1 - 2 pkt. Wskaźniki osiągnięć uczniów zawarte są w tabeli 2.

Tabela 2

Wskaźniki umiejętności konstruowania opowiadań

Elementy układu i treści opowiadania		Liczba wypracowań zawierających poszczególne elementy	Ilość punktów		%
			możliwych	uzyskanych	
Kompozycja	spójność treści	23	62	38	74,2
	monolog	4	31	4	12,9
	zakończenie	20	31	20	64,5
Akcja	pomysłowa	17	62	28	54,8
	uboga	14	-	-	45,2
Razem		N= 31	186	90	48,4

Dla ilustracji sposobu analizy i oceny opowiadań podano niżej pisemną wypowiedź ucznia i jej ocenę wg omówionych kryteriów. Początek opowiadania /podany przez badającego/:

"Przygoda Kasi.
Kasia poszła do lasu. Zbierała grzyby. Gdy już miała pełną kobiałkę, postanowiła wrócić do domu. Idzie, idzie, ale nie widać jakoś znajomej dróżki".

Wypowiedź pisemna ucznia:

"Przystanąła Kasia i zaczęła płakać. Usłyszał to zajęc. Przybiegł do Kasi i zaczął ją obżalać. Kasia płakała coraz głośniejsz, więc zajęczek poszedł szukać pomocy u mądrej sowy. Sowa wiedziała gdzie Kasia mieszka i pokazała jej drogę. Uradowana Kasia pobiegła do swego domu."

Kryteria ocen:

I. Struktury składniowe w opowiadaniu

Ilość zdań pojedynczych	- 2 zdania	- 2 pkt
" " złożonych współrzędnie	- 3 zdania	- 6 pkt
" " " podrzędnie	- 1 -	- 3 pkt
<hr/>		
Razem	- 6 zdań	-11 pkt

II. Forma stylistyczna opowiadania

Spójność treści	- 2 pkt
Monolog	- 1 -
Zakończenie opowiadania	- 1 pkt
Pomysłowość akcji	- 2 pkt
<hr/>	
Razem	- 5 pkt

Jakkolwiek prace uczniów były dość zróżnicowane pod względem tematycznym, to jednak w większości ich układ był logicznie uporządkowany, powiązany i podporządkowany tematowi. W niektórych wypracowaniach dało się zauważyć różne usterki, jak np. chaotyczne ujęcie treści - 4 osoby, brak spójności tekstu /przyczynowo-skutkowego wiązania wydarzeń/ - 8 osób i brak zakończenia - 11 osób. Cztery wypracowania wyróżniały się bogatą treścią i interesującą fabułą. Ich autorzy stosowali zdania poprawnie zbudowane, kompletne pod względem funkcjonalnym i gramatycznym, chociaż nie pozbawione usterek stylistycznych. W pracach tych widoczne były elementy fantazji zaczerpnięte z literatury dziecięcej.

Omawiane wypracowania dostarczyły ponadto materiału do analizy czynnego słownictwa uczniów, który rozpätrywano pod względem stosowania poszczególnych części mowy.

Tabela 3

Udział części mowy w wypracowaniach uczniów

Części mowy	Liczba	%
rzeczowniki	374	29,6
czasowniki	359	28,4
przymiotniki	33	2,6
przysłówki	32	2,5
liczebniki	4	0,3
zaimki	68	5,4
przyimki	144	11,4
spójniki	165	13,1
wykrzykniki	9	0,7
partykuły	75	6,0
łączna liczba użytych wyrazów	1263	100,0

Jak wynika z tabeli 3, najczęściej występowały rzeczowniki i czasowniki. Niski wskaźnik użycia przymiotników i przysłówków wynika z charakteru wypracowania, jakim było opowiadanie. Uczeń musiał skupić uwagę na czynnościach postaci w opisywanym zdarzeniu, stąd mniejszy udział określeń. Dość wysoka frekwencja zaimków spowodowana została nadużyciem zaimka "ona". Pomimo dużej liczby spójników, ich zasób w słowniku ucznia jest ubogi. Nadużywany był spójnik "i" oraz spójnik "bo".

Dla uzupełnienia informacji o poziomie przygotowania uczniów do samodzielnego wypowiedzania się, przeprowadzono ponadto próbę płynności słownej, skojarzeniowej i ekspresyjnej, proponowaną przez Z. Pietrasińskiego /9/, częściowo zaadaptowaną do wykorzystania w klasie trzeciej.

Próby te zawierały następujące zadania:

1. Napisz jak najwięcej wyrazów zaczynających się od litery w.
2. Napisz jak najwięcej słów kończących się na et /np. krawat/.
3. Do wyrazu "koleżanka" dopisz jak najwięcej jednowyrazowych określeń.
4. Napisz kilka zdań wg schematu:
K..... b..... n..... /np. Kinga bawi niemowlę/.

Zdania te, powtórzone z niewielkimi zmianami pod koniec roku szkolnego, dały materiał do porównania rozwoju badanych właściwości /10/. Badania wstępne wykazały duże zróżnicowanie uczniów pod względem ich przygotowania do samodzielnego pisania opowiadań. Analiza jakościowa zebranego materiału pozwoliła także ustalić wytyczne do dalszej pracy w tym zakresie. W świetle tych materiałów najważniejsze wydaje się zwrócenie uwagi na:

- stosowanie ćwiczeń syntaktycznych, ze szczególnym uwzględnieniem struktury zdań złożonych i właściwych wskaźników ich łączenia /zespolenia/,
- wzbogacanie słownictwa przez ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne,
- ćwiczenia z zakresu kompozycji opowiadania,
- stosowanie pracy wielopoziomowej z uwzględnieniem zróżnicowania zespołu klasowego pod względem posiadanych umiejętności językowych.

3. ORGANIZACJA I PRZEBIEG PRACY

NAD KSZTAŁCENIEM UMIEJĘTNOŚCI PISANIA OPOWIADEŃ

Kierując się wnioskami z badań wstępnych, a zwłaszcza faktem dużego zróżnicowania zespołu klasowego, proces nauki pisania opowiadań zorganizowano tak, by wszyscy uczniowie mogli pracować zgodnie ze swymi możliwościami i dotychczasowo-

wym przygotowaniem. W tym celu podzielono klasę na trzy poziomy, zależnie od wyników uzyskanych w badaniach wstępnych. Uzupełnieniem tego kryterium były opinie nauczycieli, obserwacje własne, a także oceny szkolne z klasy II. Struktura klasy przedstawiała się następująco:

Poziom I - 6 osób - uczniowie uzdolnieni, najbardziej zaawansowani w pisaniu opowiadań

Poziom II - 21 osób - uczniowie średnio zaawansowani

Poziom III - 4 osoby - uczniowie najslabsi.

Całość pracy nad umiejętnością pisania opowiadań podzielono na dwa okresy. Pierwszy z nich, krótki, trwający do końca września, poświęcony był doskonaleniu praktycznego stosowania i konstruowania zdań. Ćwiczenia tego typu stanowią w klasach I - III niezbędne przygotowanie do ćwiczeń redakcyjnych, a ich efektem winno być pojawienie się w wypowiedziach uczniów zdań pojedynczych rozwiniętych i zdań złożonych /11/.

W okresie późniejszym ćwiczenia te łączone były z redagowaniem konkretnych wypracowań.

Analiza fragmentu opowiadania, napisanego przez dzieci w badaniach wstępnych, wykazała szereg usterek z zakresu słownictwa, stylistyki i kompozycji. Te rodzaje ćwiczeń zostały więc przede wszystkim uwzględnione w okresie następnym, trwającym do końca roku szkolnego. Biorąc pod uwagę wskazania programu, literatury metodycznej, własne doświadczenia oraz wyniki omówionych uprzednio badań, opracowano roczny plan pracy nad kształceniem umiejętności wypowiedzenia się uczniów w formie opowiadania. Uwzględniono w nim przede wszystkim chronologię ćwiczeń wynikających z analizy procesu kształtowania się tej umiejętności. Druga grupa zagadnień dotyczyła zadań kompozycyjnych i stylistycznych. Niektóre z zaplanowanych ćwiczeń stanowiły kontynuację z klas poprzednich - zwłaszcza w etapie A. Natomiast ćwiczenia realizowane w etapie C przeznaczone były głównie dla uczniów zdolnych.

Podział ćwiczeń w planie nie był jednak ściśle zamknięty. I tak np. Ćwiczenia wprowadzające realizowane początkowo bez powiązania z jakąkolwiek dłuższą formą wypowiedzi były kontynuowane w etapach następnych jako ćwiczenia wspomagające tworzenie treści konkretnych opowiadań.

Tabela 4

Plan pracy nad opowiadaniem w klasie III

Etap	Rodzaj ćwiczeń	Zadania kompozycyjne i stylistyczne
A	<p><u>Ćwiczenia wprowadzające</u></p> <p>Omawianie kolejności własnego działania</p> <p>Omawianie treści obrazków</p> <p>Ustalanie kolejności zdarzeń na obrazkach</p> <p>Wyodrębnienie zdarzeń w czytanych tekstach</p> <p>Porządkowanie zdań z rozsypanki zdaniowej</p> <p>Redagowanie ustnych opowiadań na podstawie historyjek obrazkowych i własnych przeżyć</p>	<p>Wzbogacanie zasobu słownиковego</p> <p>Wdrażanie do stosowania zdań pojedynczych rozwinętych i zdań złożonych</p> <p>Wdrażanie do wielozdaniowej spójnej wypowiedzi</p> <p>Uświadczenie istoty opowiadania</p>
B	<p><u>Wspólne redagowanie wybranych części opowiadań i samodzielne komponowanie brakujących części</u></p> <p>Wspólne komponowanie dalszych losów bohatera czytanki</p> <p>Komponowanie początku</p>	

1	2	3
	<p>opowiadania do podanych tekstów i opowiadań na podstawie lektury, czytanki, wydarzeń z życia</p> <p>Wspólne redagowanie zakończenia podanego opowiadania</p> <p>Samodzielne redagowanie zakończenia</p> <p>Komponowanie opowiadania do podanego wstępu i zakończenia ilustrowanych rysunkiem</p> <p>Wspólne układanie i zapisywanie opowiadania w prostej formie</p> <p>Samodzielny zapis opowiadania opartego na lekturze, poprzedzony dokładną analizą językową i rzeczową, np.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wspólne ustne redagowanie opowiadania, a następnie samodzielny zapis w zeszytach, - wspólna analiza materiału składającego się na zawartość opowiadania, a opracowanie i zapis samodzielny, - samodzielne redagowanie i zapis całego opowiadania. 	<p>Wpisywanie przykładowych zwrotów, rozpoczynających opowiadanie</p> <p>Wprowadzanie przykładowych zwrotów</p> <p>Rozwijanie fabuły opowiadania ze szczególnym zwróceniem uwagi na przyczynę i skutek</p> <p>Ćwiczenia redakcyjne zapoznające dzieci z niektórymi zasadami poprawnego stylu</p> <p>Wzbogacanie zasobu słownikowego:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zwiększanie zestawu określeń porządkujących zdarzenia i czynności bliżej określających czas zdarzeń, - wprowadzenie przysłówków częstotliwości
C	<p><u>Wprowadzenie bardziej złożonej formy opowiadania.</u></p> <p>Opowiadanie zdynamizowane.</p>	<p>Ożywianie i dynamizowanie tempa akcji opowiadania.</p> <p>Wprowadzanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wyrazów, wyrażeń i zwrotów, które wskazują na szybki bieg wydarzeń, - szeregowego zestawiania czasowników w niektórych momentach opowiadania,

1	2	3
	<p>Opowiadanie uzupełnione dialogiem lub monologiem.</p> <p>Układanie w grupach projektów dialogu, zapisanie najciekawszego na tablicy.</p> <p>Samodzielne układanie początku i końca opowiadania do ułożonego dialogu.</p> <p>Wzbogacanie opowiadania pod względem barwności.</p> <p>Budowanie wypowiedzi obrazującej stany uczuciowe bohaterów.</p> <p>Eksponowanie w opowiadaniach wartości wychowawczych.</p> <p>Próby układania planów odtwórczych do opowiadań.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - powtórzenia tych samych czasowników, - równoważników zdań, - wykrzykników. <p>Obserwacja dialogu w opracowanych utworach.</p> <p>Sformułowanie zasad interpunkcji - użycie dwukropka, cudzysłowu.</p> <p>Układanie dialogu</p> <p>Wprowadzanie wyrazów dźwiękonaśladowczych. Stosowanie dialogów i monologów, porównań i przenośni.</p> <p>Wprowadzenie do opowiadania elementów opisu. Wprowadzenie wyrazów wzbudzających zainteresowanie akcją.</p> <p>Stosowanie słów i wyrazów o rozmaitych odcieniach emocjonalnych, np. zdrobnień i wyrazów zgrubiających, wyrazów określających aktualny stan uczuciowy bohaterów.</p> <p>Charakteryzowanie bohaterów i zdarzeń. Ocena ich postaw, wyciąganie pouczających wniosków.</p>

Omówimy teraz przykłady praktycznej realizacji kolejnych etapów powyższego planu.

A. ĆWICZENIA WPROWADZAJĄCE

Miały one na celu wzbogacanie słownictwa oraz wdrażanie uczniów do sprawnego posługiwania się materiałem językowym w opowiadaniu. Wykorzystano tu między innymi cieszące się dużym zainteresowaniem dzieci gry słownikowe, polegające na dobieraniu wyrazów bliskoznacznych lub o znaczeniu przeciwnym. Po wykonaniu zadania /na zasadach konkursu/, zbierano na tablicy wszystkie poprawne propozycje uczniów.

W ten sposób powstawały znacznie liczniejsze grupy wyrazów, np.:

- mówi - gada, szepce, wyraża się, przemawia, prawi, opowiada, dyskutuje;
- patrzy - obserwuje, ogląda, podpatruje, podgląda, gapi się, zagląda /wyrazy bliskoznaczne/;
- odwaga - tchórzostwo, bojaźń, nieśmiałość;
- pilny - opieszały, leniwy itp.

/wyrazy o znaczeniu przeciwnym/.

Dla grupy uczniów zdolnych przygotowano zestawy ćwiczeń o większym stopniu trudności, np. dobieranie wyrazów bliskoznacznych o ujemnym odcieniu znaczeniowym. W tym przypadku korzystano ze słowników, np.:

mówić - gadać, paplać, trąbić, głądzić, pleść, trajkotać, jazgotać;

chudy - szczapa, patyk, chudzielec, suchy jak szczapa.

Tak utworzone zestawy wyrazów stosowane były w wypowiedziach uczniów na różne tematy, powiązane z ich przeżyciami, lekturą bądź ilustracją.

Podobne ćwiczenia przeprowadzone były również z całą klasą w ostatniej fazie nauki pisania opowiadań. Kiedy uczniowie posiadli już umiejętność komponowania ich prostej formy, przeredagowywali swoje wypracowania, zmieniając zabarwienie uczuciowe niektórych wyrazów. Inny rodzaj ćwiczeń tego etapu to łączenie rzeczowników z przymiotnikami oraz czasowników z przysłówkami. Poprzedzały one każdą dłuższą wypowiedź ustną czy pisemną, a ich zakres mieścił się w tematyce opracowywanego zagadnienia. A oto jeden z przykładów:

Do każdego rzeczownika dopisz odpowiedni przymiotnik wybrany spośród podanych w nawiasie. Otrzymane wyrażenia zastosuj w zdaniach.

Rzeczowniki: wodospad, pies, tchórz, pomruk;

Przymiotniki: wściekły, podły, zły, gniewny, groźny.

Celem kolejnych ćwiczeń było poszerzenie zasobu słownikowego dziecka w zakresie informacji o wykonywanych czynnościach. Np: Do każdego czasownika dopisz wybrany przysłówek. Zbuduj zdania z otrzymanymi wyrażeniami.

Czasowniki: siedzieć, wycofać się, zerknąć, stąpać;

Przysłówki: bezszelestnie, cicho, dyskretnie, ukradkiem,

Wyrazy zestawiono w następujący sposób: siedzieć cicho, zerknąć ukradkiem, zerknąć dyskretnie, wycofać się dyskretnie, wycofać się ukradkiem, stąpać bezszelestnie.

Dla uczniów z poziomu II dobierano słownictwo bliższe codziennych sytuacji. Opisane wyżej ćwiczenia wzbogacały w znacznym stopniu treści wypowiedzi uczniów na dowolne tematy. Do ustalania kolejności zdarzeń wykorzystano historyjki obrazkowe i rozsypanki zdań będących podpisami poszczególnych obrazków. Ćwiczenie to miało następujący przebieg: uczniowie po ułożeniu we właściwej kolejności historyjki obrazkowej i podpisów przez chwilę przyglądali się zilustrowanej sytuacji i gromadzili wyrazy pomocnicze na tablicy. Następnie chowali obrazki pozostawiając ułożone podpisy. Tworzyły one jak gdyby plan opowiadania, według którego odtwarzano przedstawione wydarzenia, korzystając ze zgromadzonego materiału słownikowego. Dzieciom z poziomu III pozostawiono ilustracje. W ten sposób nie tylko wdrażano uczniów do komponowania dłuższej i spójnej wypowiedzi, ale także mobilizowano ich pamięć i wyobraźnię. Następnym zadaniem było uświadomienie uczniom istoty opowiadania i schematu jego budowy. Pracę tę rozpoczęto od wprowadzania pojęć: przyczyna, cel i skutek, do czego wykorzystano ilustracje opisane niżej.

Płonący dom

/ przyczyna → /

burza
piorun
dom

Myśliwy idzie ze
strzelbą i psem

/ cel → /

dzik w lesie

Chłopiec wyskakuje z
tramwaju

/ skutek → /

chłopiec leży z
nogą w gipsie na
wyciągu

Następnie wykonywano ćwiczenia polegające na porządkowaniu par wyrazów według zasady: od przyczyny do skutku, np. deszcz - powódź, niehigieniczny tryb życia - choroba. Po uporządkowaniu wyrazy te stosowano w zdaniach wykorzystując zestawienia spójników eksponowane na tablicach:

bo, bowiem, gdyż, ponieważ, dlatego że	- przyczyna
aby, żeby	- cel
więc, zatem, toteż	- skutek

Po przyswojeniu pojęcia przyczyny i skutku, dzieci zapoznały się z istotą i strukturą opowiadania. Zadanie to zrealizowano wykorzystując historyjkę obrazkową "Nierozważny Gapiszonek" /12/. Lekcja na ten temat miała następujący przebieg:

1. Dyskusja wokół tematów: Co może być przyczyną wypadku na ulicy? Jakie mogą być skutki wypadku?
2. Analiza historyjki obrazkowej - połączona z ustaleniem tytułu każdego obrazka "Psozny wiatr", "Pogoń za kapeluszem", "Niebezpieczna sytuacja", "Szczęśliwe zakończenie"/.
3. Omawianie treści obrazków według kolejności zdażeń i gromadzenie słownictwa zawierającego wyrażenia i zwroty:

wiatr	- wicher, wichrzysko, wietrzysko;
hamulce	- zazgrzytały, zapiszczały;

- wiatr - wieje, dmucha, zrywa się, huczy, szumi, świszcze;
- chłopiec - biegnie na oślep, pędzi, goni, gna, puścił się za kapeluszem, zapędził się;
- mężczyzna - przerażony, wystraszony, zmartwiony, onie- miały z przerażenia, strwożony;
- chłopiec - strwożony, wystraszony, bezmyślny, nie- rozważny, uczynny.

4. Uświadomienie uczniom istoty opowiadania.

Wprowadzenie nauczyciela: "Opowiadanie musi być tak interesujące, ciekawe, żeby słuchający, chociaż nie widział ilustracji, mógł dokładnie wyobrazić sobie całe zdarzenie; ale wcześniej zastanówcie się, co to znaczy opowiadać". Po krótkim namyśle dzieci stwierdziły, że opowiadać to znaczy mówić o tym, co się zdarzyło. Na pytanie nauczyciela, o jakim wydarzeniu będą opowiadać, dzieci podają różne pojedyncze zdarzenia z historyjki, np.: "Będę opowiadać o tym, jak wiatr zerwał kapelusz z głowy", "To będzie opowiadanie o tym, jak chłopiec o mało nie wpadł pod samochód", "Będziemy opowiadać o małym chłopcu, który wbiegł na jezdnię". Na polecenie nauczyciela, żeby się zdecydowały, o którym z tych wydarzeń będą opowiadać, część dzieci nie zabrała głosu, ale kilkoro było zdania, że trzeba omówić wszystkie wydarzenia, aby opowiedzieć o Gapiszonku. Po tej dyskusji dzieci doszły do wniosku, że w opowiadaniu występuje nie jedno, a kilka zdarzeń, które następują po sobie. Wyliczyły je kolejno i stwierdziły, że każde ma swoją przyczynę.

5. Ustne redagowanie opowiadania.

Wspólne ustalenie sytuacji przed wydarzeniem - zapis na tablicy: "Dzień był chłodny. Wiał porywisty wiatr. Chodnikiem szedł starszy mężczyzna. Nagle" Dalszą część fabuły uczniowie komponowali indywidualnie, wykorzystując nagromadzone słownictwo. Po wysłuchaniu dwu indywidualnych opowiadań nauczyciel powiedział: "Ładnie opowiedzieliście o przykrym wydarzeniu, które na szczęście dobrze się skoń-

czyło, ale czegoś jeszcze w tych opowiadaniach brak. Pomyslcie, co do tych opowiadań należałoby jeszcze dodać". Do odpowiedzi zgłosiło się kilkoro dzieci. Ich propozycje były następujące: "Należy zakończyć opowiadanie przestrożą, że nigdy nie wolno nagle wbiegać na jezdnię". "Trzeba zakończyć opowiadanie takim zdaniem, żeby każde dziecko zawsze pamiętało, że na ulicy trzeba być bardzo ostrożnym".

6. Ustalenie struktury opowiadania.

Na koniec lekcji jedno z dzieci opowiedziało całą historyjkę. Na pytanie, ile części można wyróżnić w opowiadaniu kolegi, uczniowie odpowiedzieli, że trzy. Są to: sytuacja przed wydarzeniem, przyczyny i przebieg wydarzeń, wnioski albo uwagi. Trójczłonową budowę sygnalizowano na wszystkich następnych lekcjach poświęconych redagowaniu opowiadań.

B. Wspólne redagowanie wybranych części opowiadań i samodzielne komponowanie części brakujących

Był to etap pracy, w którym uczniowie poznawali kolejne elementy cechujące dobre opowiadanie. Dobór ćwiczeń ukierunkowano na realizację zadań kompozycyjnych, wynikających ze struktury tej formy wypowiedzi. Wspólne komponowanie dalszych losów bohatera oparto na materiale czytankowym. Przykładem realizacji tego zagadnienia jest fragment lekcji z wykorzystaniem czytanki pt. "Basia". /13/. Po cichym przeczytaniu opowiadania o sarence Basi, uczniowie zastanawiali się nad dalszymi losami sarenki. Następnie przekazywali swoje pomysły całej klasie. Dalszy ciąg pracy przebiegał w dwu poziomach. Uczniowie zdolni samodzielnie pisali dalszą część opowiadania. Reszta klasy wspólnie redagowała i zapisywała opowiadanie na tablicy. Następnie dokonano korekty opowiadań uczniów zdolnych. A oto jedno z najlepszych wypracowań:

"... Przez całą jesień sarenki nikt nie widział. Ale pewnego zimowego dnia pojawiła się na podwórku leśniczówki. W całej leśniczówce zapanowała radość. Dzieci dały jej siana i marchewki. Odtąd przez całą zimę sarenka przychodziła do swojej stołówki. Nadeszła wiosna. Basia znów zniknęła. Wszyscy myśleli, że sarenkę spotkało coś złego. Pewnego dnia, gdy dzieci poszły na jagody, zobaczyły sarenkę z małym sarniakiem. To była Basia. Dzieci wróciły do domu z dobrą nowiną".

Pracę nad wyrobieniem umiejętności komponowania początku opowiadania rozpoczęto od analizy fragmentu opowiadania pt. "U dziadka i babki".

"/.../ Ubożuchno u nich było. Chałupka nędzna, roli ani kawałeczka. Do boru chodzili, grzyby, jagody zbierali i tym się żywili. Pewnego razu ścieżyną od lasu przybiegła do nich kurka. Była puchata, jarzębiata, nóżki miała zielone, a oczy jak paciorki. Przybiegła do ich chatki i tu już została"./14/

Dzieci podały kilka propozycji początku opowiadania, z których wyróżniono:

"Żył sobie dziadek i babka".

"W chatce pod lasem żył dziadek z babką".

"Dawno, dawno temu, w chatce pod lasem mieszkał dziadzio z babcią".

Każde dziecko wybrało jedno ze zdań i wpisało do swojego egzemplarza tekstu.

Ten sam tekst wykorzystano później do kształcenia umiejętności pisania zakończenia. Dyskusja na temat wiadomości zawartych w opowiadaniu wykazała, że brakuje w nim informacji o tym, co zmieniło się w chatce, gdy zamieszkała tam kurka. Ogłoszono więc konkurs na najciekawsze zakończenie. W wyniku indywidualnej pracy dzieci zaproponowały kilka ciekawych zakończeń.

1/ "Kurka zносиła raz w roku złote jajko. Dziadek sprzedawał je w mieście i kupował wszystko co tylko było mu potrzebne. Od tej pory mieszkańcy chatki nie zaznali biedy".

2/ "Od tej pory dziadek z babcią mieli świeże jajka, z których robili smaczne potrawy. Żyło im się dużo lepiej".

Jak widać motywy zakończeń zaczerpnięta były z czytanych bajek. Każde dziecko wybrało jedno z proponowanych zakończeń i uzupełniło tekst. Następnie podkreślano kolorowymi kredkami wstęp i zakończenie opowiadania.

Pracując nad poprawnym rozpoczynaniem opowiadania gromadzono odpowiednie zwroty. I tak gdy uczniowie pisali opowiadanie na temat "Najciekawsze przeżycia wojenne moich dziadków", zgromadzono następujące propozycje:

"Działo się to w"

"Działo się to jeszcze wtedy, gdy"

"Zbliżała się godzina policyjna."

"W pierwszych dniach wojny"

"Zdarzenie to miało miejsce"

"Była zima, padał śnieg."

Przygotowanie do pisania opowiadania na powyższy temat było długofalowe, oparte m.in. na lekturze książki "Filip i jego załoga na kółkach" oraz czytanek z podręcznika, co umożliwiło zgromadzenie odpowiedniego słownictwa.

Ćwiczenia w komponowaniu fabuły opowiadania do podanego rysunkiem wstępu i zakończenia przewidziane były głównie dla uczniów najzdolniejszych.

Przygotowano dwie ilustracje o treści:

1. Dziewczynka ładnie ubrana, uśmiechnięta, skacze ze skakanką.
2. Ta sama dziewczynka płacze, ma pobrudzoną i rozdartą sukienkę.

Obrazki umieszczono na tablicy w pewnej odległości. Następnie uczniowie samodzielnie komponowali wypracowanie twórcze. Dla uczniów mniej zaawansowanych zadanie to było ułatwione. Otrzymali oni na kartkach wydrukowany początek i koniec opowiadania. Uzupełniali tylko jego fabułę.

Ten cykl pracy nad opowiadaniem finalizowano ćwiczeniami w zakresie wspólnego redagowania tekstu. Przykładem może być sprawozdanie z lekcji poświęconej redagowaniu opowiadania pt.: "Noworoczna zabawa naszej klasy".

Przebieg lekcji

1. Praca zbiorowa. Swobodne, dłuższe wypowiedzi dzieci o przebiegu i wrażeniach z zabawy choinkowej, w której brały udział.

2. Gromadzenie słownictwa w grupach: rzeczowniki, czasowniki, określenia rzeczowników, łączenie rzeczowników z określeniami, wyrazy bliskoznaczne, łączniki zdań.

3. Samodzielne układanie i wygłaszanie zdań na temat balu szkolnego z zastosowaniem zgromadzonego słownictwa.

4. Przypomnienie cech dobrego opowiadania, poszczególnych jego części i ustalenie planu. Czas i miejsce zabawy. Wygląd sali. Przebieg balu. Wrażenia dzieci.

5. Wspólne redagowanie i zapis opowiadania.

"W styczniową sobotę zorganizowaliśmy zabawę choinkową. Do szkoły przyszedliśmy rano. Przygotowaliśmy salę balową. Udekorowaliśmy ją serpentynami i lampionami z bibuły. W rogu stała mieniąca się kolorowymi bańkami choinka. W południe rozpoczęła się zabawa. Orkiestra grała skoczne melodie. Wszyscy tańczyli w rytm muzyki. W przerwie odbyły się konkursy, w których dzieci zdobywały brawa i laurki. Po występach rodzice zaprosili nas na podwieczorek. Na zakończenie zabawy orkiestra zagrała walczyka. Wszyscy ruszyli do wspólnego tańca. W pewnej chwili na środek sali wszedł Mikołaj. Zapanowała cisza. Zerwał z sufitu duży lampion. Wyjął z niego ukryte cukierki i rozrzucił po sali. Zapanował śmiech i gwar. Orkiestra zagrała melodię znanej piosenki o choince, którą wszyscy zaśpiewaliśmy. Tak zakończył się bal, a my w miłym nastroju wróciliśmy do domu".

W czasie wspólnego redagowania najczęściej trudności napotykali uczniowie w zastosowaniu zgromadzonego słownictwa, w związku z tym przygotowano wcześniej na planszach trudniejszy materiał słownikowy, wspomagany ilustracją.

C. Wprowadzenie bardziej urozmaiconej formy opowiadania

Na trzecim etapie pracy wprowadzono elementy dialogu, opisu oraz ćwiczenia, wpływające na barwność, ożywienie i dynamizowanie akcji opowiadania. Zwłaszcza konstruowanie opowiadania o cechach wprowadzających ruch, żywość, tempo akcji wymaga stosowania odpowiedniego słownictwa, co uświadamiano uczniom na przykładzie tekstu pod tytułem "Ruch na przerwie".

"Przerwa to oczekiwana przez dzieci chwila, to wspaniała dla nich frajda. Natychmiast niemal wszystkie biegną ile sił w nogach na podwórko, na plac, na boisko. Pędzą tam na łeb, na szyję, aż ziemia dudni. Biegają po placu jak szalone. Gonią jeden drugiego co tchu, to w jedną, to w drugą stronę, albo w kółko. Czasem puści się ktoś w pogoń za kimś, ten zmyka przed nim ile sił w nogach. Zapędza się czasem za

daleko, a potem cwałują galopem, by zdążyć na lekcję. Niekiedy w tej gonitwie wpadnie jeden na drugiego, ale o tym szał, nikt nie puści pary z ust. Na sygnał dzwonka wszystkie dzieci mkną jak na skrzydłach do swoich klas”.

Tekst ten dzieci otrzymały na kartkach. Po przeczytaniu omawiano odczucia i wrażenia, jakie wywołuje to opowiadanie. Drugie czytanie związane było z poleceniem wyboru wyrazów, za pomocą których autor wyraził ruch, a następnie wyszukiwano wyrażenia, które ten ruch potęgują. Wyszukane wyrazy i wyrażenia uczniowie wpisali do tabeli 5.

Tabela 5

Wyrazy i wyrażenia dynamizujące akcję opowiadania

Wyrazy bliskoznaczne wyrażające ruch, żywość	Wyrażenia określające przyspieszenie ruchu
biegać, biec cwałować drałować gnać, gonić latać mknąć, pomknąć pędzić puścić się	na oślep galopem pośpiesznie ile sił, co tchu, z wieszonym językiem jak szalony jak strzała, jak na skrzydłach ile sił w nogach, jak strzała na łeb, na szyję, w po- goń, w cwał

W ćwiczeniach przygotowujących do pisania opowiadań żywych i dynamicznych zwracano uwagę na takie środki, jak szeregowe zestawienie czasowników, powtórzenia tych samych wyrazów, wprowadzenie równoważników zdań, wykrzykników. Pomimo gromadzenia tych środków w materiale słownikowym, dzieci spoza poziomu pierwszego niechętnie po nie sięgały.

Wprowadzenie elementów dynamizowania akcji ilustruje sprawozdanie z lekcji poświęconej indywidualnemu komponowaniu opowiadania pt. "Zabawy na śniegu" na podstawie ilustracji i własnych przeżyć.

Przebieg lekcji

1. Rozmowa o ulubionych zabawach zimowych.
2. Obserwacje ilustracji - analiza treści i ustalenie imion dzieci.
3. Ustalenie planu, według którego dzieci będą pisały opowiadanie.

4. Wspólne opracowanie słownika:

miękki śnieg	przykrył	mknie jak strzała
puszysty śnieg	zjeżdżają	pędzi jak wicher
śnieżne kule	lepią	równy z wiatrem
radosne okrzyki	krzyczą	
zadowolone dzieci	wybiegły	
zwinny narciarz		

ośnieżone świerki

wysoka góra

5. Objaśnienie prac dla poszczególnych poziomów:

Poziom I: Opowiedz, jak dzieci bawią się na górze za szkołą.

Poziom II: Dokończ rozpoczęte opowiadanie:

"Spadł puszysty śnieg. Na dworze jest mroź. Ale na górze za szkołą jest wesoło".

Poziom III: Ułóż opowiadanie z rozsypanki zdaniowej. Dzieci z poziomu I i III rozpoczynają pracę bez dodatkowych wyjaśnień, z resztą dzieci nauczyciel omawia sposób konstruowania dalszej fabuły.

Przykłady pracy uczniów:

"Jest piękna mroźna zima. Wczoraj spadł puszysty, miękki śnieg. Górka za szkołą skrzy się w słońcu. Dzieci rozpoczęły na górze wesołą zabawę. Zosia i Ania budują igloo ze śnieżnych kul. Janek to dobry narciarz. Mknie z góry jak strzała, prosto w dół. Paweł z Adasiem zjeżdżają na sankach. Jest im bardzo wesoło. Pokrzykują głośno i wymachują rękami. W tej wesołości nie zauważyli, że pędzą wprost na igloo Zosi i Ani. Dzieci bawią się wesoło, ale wkrótce muszą wrócić do domu." /Poziom I/

"..... Ania i Zosia budują igloo. Paweł z Adasiem i Jan-

kiem urządzili zawody, kto pierwszy zjedzie z górkę. Janek zjeżdża na nartach, a Paweł z Adasiem na sankach. Janek jest dobrym narciarzem, pędzi z górkę jak strzała. Wyprzedził Pawła i Adama. Saneczkarze jadą wprost na igloo. Dziewczynkom jest wesoło. Będzie im przykro wracać do domu."
/Poziom II/

Wprowadzenie do opowiadania elementów dialogu, monologu i opisu oparto na zdarzeniach z codziennego życia uczniów, w związku z czym ich stosowanie nie sprawiało uczniom większych kłopotów. Zwłaszcza dziewczynki chętnie wykorzystywały te formy w swoich wypracowaniach.

4. REZULTATY I OCENA PODJĘTYCH DZIAŁAŃ DYDAKTYCZNYCH

Na zakończenie całego cyklu pracy oraz w celu uzyskania materiałów do oceny umiejętności pisania opowiadań przez uczniów badanej klasy III przeprowadzono lekcję na temat: Indywidualne komponowanie opowiadania na podstawie ilustracji i własnych obserwacji. Wykorzystano ilustrację zawierającą następujące elementy treści: drogą idzie troje dzieci, niosą narzędzia ogrodnicze, obok chodnika harcerze okopują drzewka. W polu pracują rolnicy. Na drzewach są młode listki. Na polach zieleni się ozimina.

Przebieg lekcji

1. Swobodna rozmowa na temat treści obrazka.
2. Ustalenie tytułu opowiadania: Nadeszła wiosna.
3. Zgromadzenie słownika do tematu: Wiosna.
4. Samodzielne pisanie opowiadania na podstawie ilustracji i własnych obserwacji.

Wypracowania uczniów zostały poddane analizie w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu prowadzona praca wpłynęła na poziom umiejętności redagowania opowiadań. Podobnie jak w badaniach wstępnych oceniano treść i formę wypowiedzi w aspekcie gramatycznym i stylistycznym. Wyniki

Tabela 7

Treść i kompozycja opowiadań w badaniach końcowych

Oceniane elementy treści i kompozycji	Liczba punktów możliwych do uzyskania	Liczba punktów uzyskanych	%
Sposób przedstawienia faktów i ilość zawartych informacji	124	88	71,0
Spójność i barwność wypowiedzi	93	71	76,3
Trójczłonność kompozycji	62	60	96,7
Razem	279	219	78,5

Przegląd wskaźników zamieszczonych w tabeli 7 wskazuje na znaczny postęp w umiejętnościach uczniów. Poza jedną osobą, wszyscy uwzględnili trójczłonową budowę opowiadania, podczas gdy w badaniach wstępnych tylko w dwudziestu wypracowaniach dało się wyraźnie zauważyć zakończenie. Widoczne są ponadto wysokie wskaźniki punktowe w zakresie pozostałych elementów oceny. W opowiadaniach uczniów występowały też próby urozmaicenia ich treści i formy przez wyprowadzenie monologu, dialogu, elementów opisu oraz środków dynamizujących akcję /tabela 8/. Najczęstszym z tych środków był monolog, który w badaniach wstępnych zastosowało 4 uczniów, a w badaniach końcowych - dziewięciu. Inne sposoby urozmaicenia akcji wprowadzali do swych wypracowań także uczniowie z poziomu I. Pozostali nie potrafili jeszcze z nich samodzielnie korzystać.

Tabela 8

Elementy wzbogacające barwność opowiadań

Rodzaj zastosowanego środka	Liczba wypracowań uczniów zawierających dany element
Monolog	9
Dialog	4
Elementy opisu	7
Dynamizowanie akcji	5

Pod koniec roku szkolnego przeprowadzono także ponownie badania testem płynności słownej, skojarzeniowej i ekspresyjnej, uzyskując w ten sposób materiał do porównania zasobu słownictwa uczniów. Prace uczniów oceniano identycznie jak w badaniach wstępnych, tj. przyznając jeden punkt za każdy prawidłowo wpisany wyraz lub zdanie. Jak wynika z zestawienia /tabela 9/, wyniki uzyskane w badaniu końcowym są niemal dwukrotnie wyższe niż w badaniach początkowych, co jest niewątpliwie efektem systematycznego stosowania ćwiczeń leksykalno-stylistycznych w ciągu całego roku szkolnego.

Tabela 9

Wyniki badań w zakresie płynności słownej,
skojarzeniowej i ekspresyjnej

Rodzaj próby	Liczba punktów	
	w badaniach wstępnych	w badaniach końcowych
Próba płynności słownej	557	1 149
Próba płynności skojarzeniowej	237	258
Próba płynności ekspresyjnej	98	129
Razem	892	1 536

Przedstawione w tabelach rezultaty mogą być potwierdzeniem skuteczności zastosowanych metod i form pracy. Należy jednak pamiętać, że umiejętności językowe kształtują się wolno, wymagają znacznej liczby różnorodnych i systematycznie prowadzonych ćwiczeń. Tak więc przedstawione tu zabiegi metodyczne, dotyczące pracy nad pisaniem opowiadań w klasie III, należy traktować jako jeden z etapów kształtowania tej umiejętności.

PRZYPISY

1. Program Nauczania Początkowego. Klasy I-III, WSiP, Warszawa 1983, s. 9.
2. Szygówna A., Metodyka wypracowań, Warszawa 1919.
3. Baczyńska H., Metodyka wypracowań w klasach I-IV szkoły podstawowej, WSiP, Warszawa 1974.
4. Rytłowa J., Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasach I-IV, PZWS, Warszawa 1973.
5. Więckowski R., Intensyfikacja pracy uczniów w nauczaniu początkowym, PZWS, Warszawa 1972.
6. Malendowicz J., O poprawność pisemnych wypowiedzi uczniów klas I-IV, WSiP, Warszawa 1974.
7. Józwicki T., Opowiadanie jako forma wypowiedzi w klasach początkowych, WSiP, Warszawa 1984.
8. Józwicki T., Kształcenie umiejętności konstruowania opowiadań w klasach I-III. Zbiorca Szkoła Gminna 1981, nr 2.
9. Pietrasiński Z., Myślenie twórcze, PZWS, Warszawa 1969.
10. Ilościowe zestawienie wyników tych prób przedstawione będzie w końcowej części opracowania.
11. Ze względu na objętość pracy nie możemy szczegółowo omówić metodyki tych ćwiczeń. Wiele interesujących rozwiązań zaczerpnięto z pracy H. Baczyńskiej Metodyka nauczania gramatyki w klasach I-III, WSiP, Warszawa 1981.

12. Gawdzik W., Nasza mowa - nasz świat. Klasa III, WSiP, Warszawa 1980.
13. Badalska W., Bliskie i najbliższe. Wypisy dla klasy III, WSiP, Warszawa 1980.
14. Te i inne teksty zaczerpnięto z pracy J. Malendowicz "Nauczanie ortografii w klasach I-IV szkoły podstawowej", WSiP, Warszawa 1976.